

” גזק אילן ”

כל שהוא רחמן על אנזרים לסוף נעשה אנזר על רחמנים

מתאימים לשיפוט בסוגיות ערכיות - בייחוד כאשר ישנה סוגיה המביאה לידי התנגשות ערכים שונים, ונדרש לתעדף ביניהם. אתיקה צבאית היא צירוף של שני מרכיבים, כפי שכלל ההוויה הצבאית מעוצבת על-ידי שני גורמים: תפקידו המיוחד של הצבא מחד גיסא ומקומה של המדינה שלה שייך הצבא מאידך גיסא. במקרה של צה"ל עוסקת האתיקה הצבאית בעקרונות ההפעלה של צבא במדינה דמוקרטית.

הערכים הם הנוסחה של המצב הרצוי. ערכי צה"ל הם המתכונת שרצוי היה כי החיילים יפעלו לאורה במסגרת הצבא ובמסגרת המדינה. מדובר במתכונת שמצד אחד תאפשר לצבא למלא את תפקידו, דהיינו לתת ביטחון לתושבי המדינה, ומצד אחר תביא לכך שהצבא ישמור על דפוסי הפעילות הנדרשים מגוף ממלכתי במשטר דמוקרטי.

כללי האתיקה ומערכת הערכים לכשעצמם לא יכולים לתת תשובות חד-משמעיות לכל השאלות שעולות. ראוי לזכור שאתיקה אינה תמיד מערכת כללים ברורה וחדה, מעין אמת מוחלטת, אלא היא תלויה בנקודת מבטו של המיישם אותה. לקבוצות ולגופים שונים יכולה להיות עמדה שונה בנוגע להיבטים האתיים של סוגיה מסוימת. יתר על כן, האתיקה היא תלויה זמן ומקום: לא כל מה שנחשב היום אתי ימשיך להיות אתי גם מחר; ובוודאי שלא כל מה שהוא אתי כאן הוא בהכרח אתי גם במקומות אחרים.

מקומו של הצבא במדינה דמוקרטית

צבא במדינה דמוקרטית אמור לפעול על-פי ערכי המוסר והדמוקרטיה, ובמקרה של ישראל - על-פי ערכי הדמוקרטיה והמוסר היהודי. אחת מחובותיה הבסיסיות של המדינה הדמוקרטית היא לשמור על חיי אזרחיה. זוהי חובת היסוד שלה: לקיים את התנאים המאפשרים לאזרחים לממש את

מבוא

המציאות הביטחונית המלווה את מדינת ישראל מאז הקמתה והלחימה נגד הטרור בשנים האחרות - בייחוד במסגרת אירועי "גאות ושפל" - מציבות בפני צה"ל אתגרים מבצעיים וערכיים מהמעלה הראשונה.

צה"ל מצא את עצמו בשנים האחרונות במסגרת "גאות ושפל" ביהודה שומרון ועזה, ובאחרונה גם בלבנון, בלחימה מורכבת בתוך מרחבים עירוניים צפופי אוכלוסין, שבהם פועל האויב בתוך אוכלוסייה אזרחית, מסתתר מאחוריה ונטמע בתוכה. פעילות בתוך מרחב כזה נגד גורמי הטרור והגרילה היא מטבעה מרובת חיכוך ומכניסה אזרחים בלתי מעורבים למעגל הלחימה - אם מעצם הימצאותם במרחב ואם בשל היותם מחסה לגורמי הטרור.

מעבר לסוגיות האתיות ולערכי צה"ל ישנן סוגיות משפטיות שנדרש להביאן בחשבון. ארגונים כגון האומות המאוחדות, אמנסטי, בית הדין הבינ-לאומי ואחרים מעורבים בנעשה במרחב הלחימה באופן שוטף. זאת נוסף על מעורבותה של מערכת המשפט הישראלית, ובראשה בית הדין הגבוה לצדק, המאפשר לפלסטינים לטעון מולו בסוגיות הקשורות ללחימה של צה"ל.

על האתיקה הצבאית ועל ערכי צה"ל

האתיקה הצבאית עוסקת בשאלות המתעוררות בהקשר לפעילות הצבאית - שאלות שעליהן לא ניתן להשיב: "זה בסדר" או "לא בסדר", "זה מותר" או "אסור", "זה טוב" או "רע". את התשובות לשאלות האלה יכול וצריך לתת כל אדם הניצב בפני הדילמה, וייתכנו תשובות שונות של אנשים שונים לאותה השאלה. תפקידה של האתיקה הוא להעמיד בפנינו כלים

מדינה דמוקרטית חייבת להגן על חייהם של אזרחיה ועל חייהם של אזרחי האויב. אולם אם היא נמנעת מלסכן חיי אויב במחיר של פגיעה בחיי אזרחיה שלה, הרי היא - בלשון חז"ל - בבחינת רחמנית על אנזרים שבסופו של דבר מתאכזרת לרחמנים

אל"מ ארז וינר

מפקד חטיבת חי"ר במילואים, מפקד המרכז לאימונים טקטיים

ספרו של אסא כשר: אתיקה צבאית | אתיקה צבאית היא צירוף של שני מרכיבים, כפי שכלל ההוויה הצבאית מעוצבת על-ידי שני גורמים: תפקידו המיוחד של הצבא מחד גיסא ומקומו של המדינה שלה שייך הצבא מאידך גיסא

מקרהו של שאול המלך, המרחם על אגג מלך עמלק מתוך מידת הרחמים למרות עברו העקוב מדם. על התנהלותו זו של שאול אומרת הגמרא: "יצאה בת קול ואמרה: אל תהי צדיק הרבה". הפסוק "אל תהי צדיק הרבה ואל תתחכם יותר" מופיע בספר קהלת (פרק ז', פסוק ט"ז). על הפסוק הזה אומר הרשב"ל בקהלת רבה (פרשה ז', ד"ה א'): "כל מי שנעשה רחמן במקום אכזרי, סוף שנעשה אכזרי במקום רחמן".

בילקוט שמעוני (שמואל א', רמז קכ"א), נאמר: "אמר רב הונא אמר רב יהושע בן לוי, כל שהוא רחמן על אכזרים לסוף נעשה אכזר על רחמנים". לדעתי, זהו המקרה שבו אנו עוסקים כאן: הכלל שאסור לפגוע באזרחים הוא ראוי ונכון, אולם הוא נוגע בראש ובראשונה לאזרחים הישראלים החיים תחת איום הטרור ומתקפות הטיילים בכל רחבי המדינה. כפי שהוצג לעיל, כללי האתיקה הצבאית במדינה דמוקרטית קובעים כי בראש ובראשונה על המדינה ועל צבאה להגן על אזרחיה. מי שמבטל את החובה הזאת נוכח החובה - החשובה אף היא - לשמור על חייהם של אזרחי האויב, הריעליו לזכור את אזהרת חז"ל: "כל שהוא רחמן על אכזרים לסוף נעשה אכזר על רחמנים".

עם זאת פרופסור אסא כשר אינו מהסס לדרג את חובת האחריות המוסרית של המדינה הדמוקרטית לאזרחיה במדרג יורד: בראש עומדים אזרחי המדינה, אחריהם חיילי המדינה בסדר ובמילואים

אתיקה אינה תמיד מערכת כללים ברורה וחדה, מעין אמת מוחלטת, אלא היא תלויה בנקודת מבטו של המיישם אותה

(שבמדינה דמוקרטית גם הם, כאמור, בבחינת אזרחים), אחריהם אזרחים בלתי מעורבים (חפים מפשע) בצד האויב ובסוף הרשימה גורמי הטרור (האויב שנגדו אנו פועלים). במילים אחרות: לפי אסא כשר אין זה מוסרי לתת לאזרחי המדינה לחיות תחת איום מתמשך של ירי תלול מסלול כדי לחסוך בחיי החיילים, ואין זה מוסרי לסכן את חיי לוחמינו כדי למנוע סיכון של חיי אזרחים בלתי מעורבים בצד האויב.

הד לגישה המוסרית הזאת של אסא כשר ניתן למצוא גם במקורותינו. הגמרא במסכת יבמות (ע"ט ע"א) מביאה שלושה סימנים שבהם ניכרים בני ישראל: רחמנים, ביישנים וגומלי חסדים. בדין שמתפתח בגמרא על מידת הרחמים מובא

זכויותיהם הבסיסיות. על הצבא, שהוא מכשיר של המדינה, להגן כמיטב יכולתו על חיי האזרחים מפני הסכנות הנשקפות להם.

החובה הזאת של הצבא יוצרת פרדוקס מסוים, שכן גם חיילי הצבא הם אזרחי המדינה הדמוקרטית הזכאים להגנה. פתרון מסוים - אך לא מושלם - לפרדוקס הזה נותנת המדינה בכך שהיא מציינת את החיילים בצידוד מיגון ובאמצעי הלחימה הנדרשים. כמו כן היא מעמידה לרשותם כלים משפטיים וחוקיים המסדירים את זכותם להפעיל את הכוח כאשר זה נדרש. מדובר בכלים חינוניים שאמורים למנוע מצב שבו חיי הלוחמים יהיו בסכנה כתוצאה ממגבלות חוקיות ומשפטיות שיוטלו עליהם כאשר הם נדרשים להפעיל כוח.

מאחר שבדמוקרטיה חיי אדם הם בעלי חשיבות עליונה, חייב צבאה של מדינה דמוקרטית לקבל על עצמו את העיקרון הזה ולפעול לאורו. לכן במדינה דמוקרטית יש צורך בהצדקה מלאה לכל פעילות צבאית שבה נשקפת סכנה ממשית לחיי אדם. הצדקה כזאת, למשל, היא הצורך למנוע סכנה לחיי אזרחים. הפעלת כוח להגנה עצמית מותרת ואף נחשבת לחובתו של צבא במדינה דמוקרטית מתוקף תפקידו להגן על אזרחי המדינה.

דילמת הערכים המתנגשים

מהדברים שלעיל עולות שתי שאלות מוסריות כבדות משקל: מדוע חיי האזרחים חשובים יותר מחיי החיילים? ובמילים אחרות: מדוע מותר לסכן חיילים כדי להציל אזרחים? האם דמם של אלה כחול מדמם של אלה? למשל במלחמת לבנון השנייה נטען שהממשלה העדיפה לסכן את חיי האזרחים ולא את חיי החיילים, וזו הסיבה שהיא לא הורתה לצבא לפעול להסרת איום הקטיושות.

שאלה מוסרית שנייה שעולה בהקשר הזה היא האם מותר לנו להרוג אזרחי אויב כדי להגן על חיי אנשינו - למשל בעת סיכול ממוקד של מחבל בתוך עיר פלסטינית או בעת הפצצת כפר בלבנון שמתוך בתיו משוגרות קטיושות. גם במקרה הזה הרי מדובר בהתנגשות של שני ציוויים מוסריים: החובה להגן על אנשינו והחובה שלא לפגוע באזרחים חפים מפשע של האויב. איזהו הצד החזק יותר? האם בכלל אפשר למדוד דברים כאלה? אלה הן דילמות קשות שבהן מתחבטת ישראל כבר שנים רבות בשל היותה מדינה דמוקרטית ויהודית.

מובן שאין תשובה חד-משמעית לסוגיה הזאת המבטאת דילמה ערכית. כפי שכבר צוין קודם לכן, בעניינים כאלה יכולות להיות דעות לגיטימיות שונות, ולא ניתן לקבוע חד-משמעית שדעה אחת עדיפה על האחרת.